

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

پروگرام ماستری تفسیر و حدیث

امارت اسلامی افغانستان

وزارت تحصیلات عالی

معیشت امور علمی

تفسیر موضوعی سوره الطور

(رساله ماستری)

محصل: صفی الله صفدر

استاد رهنما: پوهاند دکتور محمد اسماعیل لیب بلخی

سال: 1401 ه.ش. 1444 ه.ق

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

پروگرام ماستری تفسیر و حدیث

امارت اسلامی افغانستان

وزارت تحصیلات عالی

معینیت امور علمی

تفسیر موضوعی سوره الطور

(رساله ماستری)

محصل: صفی الله صفدر

استاد رهنما: پوهاند دکتور محمد اسماعیل لیبیب بلخی

سال: 1401 ه.ش. 1444 ه.ق

اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

دپیارتمنت تفسیر و حدیث

بورده ماستری

تصدیق نامه

محترم صفی الله ولد محمد اسحاق ID: 663SH-MST-99- محصل دورششم تفسیر و حدیث
که رساله ماستری خویش را زیر عنوان: تفسیر موضوعی سوره طور
به روز پنجشنبه تاریخ ۱۳۹۰/۱۱/۱۱ هـ ش موفقانه دفاع نمود، و به اساس
بررسی هیات تحکیم مستحق ۹۱ (نمره به عدد) نوروزی (نمره به حروف) گردید.

موفقیت شان را از الله متعال خواهانیم.

اعضای هیات تحکیم:

ردیف	نام استاد	عضویت	امضاء
۱	استاد شکر الله مخلص	عضو هیات	
۲	دکتور محمد عارف عطانی	عضو هیات	
۳	دکتور محمد اسماعیل لیبیب بلخی	استاد رهنما و رئیس جلسه دفاع	

..... معاون علمی

..... آمر بورده ماستری

خلاصه بحث

تفسیر موضوعی از اهمیت خاصی برخوردار است و این نوع تفسیر شامل ترین تفسیر برای فهم درست احکام و مفاهیم قرآن کریم می باشد چون با این روش جزئیات و مطالب مربوط به یک موضوع به شکل دقیق مورد بحث قرار می گیرد. به همین منظور در این رساله سوره الطور طی پنج مقطع به شکل موضوعی و از نوع کتابخانه یی در روشنی تفاسیر قرآن کریم، تفسیر شده است که خلاصه آن قرار ذیل است:

سوره الطور مکی بوده و همان اهدافی را دارد که در عموم سایر سوره های مکی می داشته باشند که آن عبارت از ترسیخ عقیده و استوار نمودن استوانه های اساسی ایمان می باشد و محور اساسی این سوره که تمام اجزاء و مقاطع آن را با هم وصل می کند، بیان اصول عقیده و اثبات عذاب بر بالای منکرین بوده و سایر محتویات آن به همین موضوع ربط دارد .

خلاصه مفاهیم به دست آمده از مقطع اول این است که وقوع قیامت و اثبات عذاب در روز وعده شده حتمی است و همین موضوع طی (16) آیت بحث شده و آنچه ضمناً دانسته می شود اینکه: سحر و جادو حقیقت دارد، جزا از جنس عمل است و انسان در دنیا هر نوع عملی که انجام دهد پاداش نیک یا بد آن را می بیند. الله متعال انسان ها را به اثر اعمال خودشان جزا می دهد و هر آنچه که یک انسان در آخرت به آن رو برو می شود نتیجه عمل و دستاورد خودش می باشد. و اینکه کفار از آتش جهنم خلاصی ندارند و در آن صبر کنند یا نکنند برای شان یکسان است.

از مقطع دوم که عنوان آن، پاداش متقین و نعمت های خداوند برای آنان در روز قیامت است طی (11) آیت چنین بر می آید که مومنان در قیامت به اجر و پاداش خود می رسند، فرزندان مومنان در بهشت با پدران خود ملحق می شوند، بهشتیان در جنت حالات و گذشته خود در دنیا را یاد آوری می کنند، اهل جنت در پهلوی همسران بهشتی خویش با زنان دنیایی شان یکجای می شوند، در جنت، تفریح و سرگرمی وجود دارد و بهشتیان با یکدیگر تفریح می کنند حتی در خوردن و نوشیدن با هم کشمکش و نزاع می کنند نه به خاطر اینکه چیزی آنجا کم باشد بلکه این کار را به منظور سرگرمی انجام می دهند.

از مقطع سوم که عنوان آن، ادامه پند و تذکیر با وصف مکائد و نیرنگ ها طی (6) آیت چنین بر می آید که هرکس دلیلی غیر از قرآن کریم بخواهد و معجزه ای دیگر را پیشنهاد نماید نادان و ستمگر است و افتراآت مشرکین در برابر پیامبر-صلی الله علیه وسلم- غیر عاقلانه می باشد و ضمناً اینکه یک دعوت گر با وصفی که مردم در مقابلش هر نوع تهمت و افترا کنند، باید به وعظ و تبلیغ خود ادامه دهد و به سخنان بیهوده نادانان اهمیت ندهد.

از مقطع چهارم که عنوان آن، اثبات خالق از طریق دلایل توحید در آفاق و انفس می باشد طی (8) آیت به طور خلاصه چنین بر می آید که داعی الی الله به دنبال منصب و جایگاه و منزلت و شهرت، نباشد زیرا اخلاص در هر کار، اساس موفقیت در آن، به شمار می رود، و اینکه دعوتگر باید متیقن باشد که کید و مکر مخالفین و دشمنان حقیقت پیروز شدنی نیست و انجام نیک و پیروزی نهایی برای اهل حق است.

از مقطع پنجم که عنوان آن اعراض از کفار به دلیل مخالفت آنان از محسوسات، می باشد چنین بر می آید که منکرین و کسانی که از حقیقت آشکار توحید و معاد انکار می ورزند، اگر هر دلیلی برای اثبات حق آورده شود از حق پیروی نخواهند کرد، و در ضمن اهمیت و فضیلت تسبیح خداوند متعال در شب و اوقات خاص، معلوم می گردد که ذکر خداوند در اوقات خاص مانند شب، صبح و شام ثواب و اجر خاص دارد و به خصوص ذکر و تسبیح خداوند متعال پس از غروب ستاره ها امر شده و یاد آوری از نجوم اشاره بر اهمیت این پدیده بزرگ جهان است.

واژه های کلیدی: تفسیر، سوره، الطور، مقطع، موضوعی، مناسبت.

فهرست مطالب

مقدمه

اهمیت موضوع:	Error! Bookmark not defined.
سوالات بحث:	Error! Bookmark not defined.
اهداف بحث:	Error! Bookmark not defined.
پیشینه بحث:	Error! Bookmark not defined.
روش بحث:	Error! Bookmark not defined.
مشکل بحث:	Error! Bookmark not defined.
خطه بحث:	Error! Bookmark not defined.

تمهید

مفاهیم کلی

موضوع اول: تعریف تفسیر و تفسیر موضوعی و تاریخچه آن
defined.

فرع اول: تعریف تفسیر	Error! Bookmark not defined.
فرع دوم: نشأت تفسیر موضوعی و انواع آن	Error! Bookmark not defined.
فرع سوم: اهمیت و فواید تفسیر موضوعی	Error! Bookmark not defined.
فرع چهارم: فرق تفسیر موضوعی با تفسیر تحلیلی	Error! Bookmark not defined.
موضوع دوم: معرفی سوره الطور	Error! Bookmark not defined.
فرع اول: نام و وجه تسمیه سوره الطور	Error! Bookmark not defined.
فرع دوم: محل نزول و ترتیب آن	Error! Bookmark not defined.
فرع سوم: تعداد آیات، کلمات و حروف	Error! Bookmark not defined.
فرع پنجم: مناسبت سوره الطور با سوره ما قبل	Error! Bookmark not defined.
فرع چهارم: محور اساسی سوره الطور	Error! Bookmark not defined.
فرع ششم: فضیلت سوره الطور	Error! Bookmark not defined.

مقطع اول

وقوع قیامت و اثبات عذاب در روز وعده شده (آیات 1-16)

موضوع اول: بیان مناسبات	Error! Bookmark not defined.
فرع اول: مناسبت آیات این مقطع با آخر سوره ما قبل	Error! Bookmark not defined.

فرع دوم: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره
موضوع دوم: ترجمه و تفسیر اجمالی آیات
فرع اول: ترجمه آیات
فرع دوم: تفسیر اجمالی آیات
فرع سوم: شرح و بیان مطالب مهم و توضیح کلمات بارز
defined.

موضوع سوم: درس ها و پیام های مستفاد از این مقطع.

مقطع دوم

پاداش متقین و نعمت های خداوند برای آنان در روز قیامت (آیات 17-28)

موضوع اول: بیان مناسبات
فرع اول: مناسبت آیات این مقطع با مقطع گذشته
فرع دوم: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره
موضوع دوم: ترجمه و تفسیر اجمالی آیات
فرع اول: ترجمه آیات
فرع دوم: تفسیر اجمالی آیات
فرع سوم: شرح و بیان مطالب مهم و توضیح کلمات بارز
defined.

موضوع سوم: درس ها و پیام های مستفاد از این مقطع.

مقطع سوم

ادامه پند و تذکیر با وصف مکائد و نیرنگ ها (آیات 29-34)

موضوع اول: بیان مناسبات
فرع اول: مناسبت آیات این مقطع با مقطع گذشته
فرع دوم: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره
موضوع دوم: ترجمه و تفسیر اجمالی آیات
فرع اول: ترجمه آیات
فرع دوم: تفسیر اجمالی آیات
فرع سوم: شرح و بیان مطالب مهم و توضیح کلمات بارز
defined.

موضوع سوم: درس ها و پیام های مستفاد از این مقطع.

مقطع چهارم

اثبات خالق از طریق دلایل توحید در آفاق و انفس (آیات 35-43)

موضوع اول: بیان مناسبات **Error! Bookmark not defined.**

فرع اول: مناسبت آیات این مقطع با مقطع گذشته... **Error! Bookmark not defined.**

فرع دوم: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره... **Error! Bookmark not defined.**

موضوع دوم: ترجمه و تفسیر اجمالی آیات **Error! Bookmark not defined.**

فرع اول: ترجمه آیات **Error! Bookmark not defined.**

فرع دوم: تفسیر اجمالی آیات **Error! Bookmark not defined.**

فرع سوم: شرح و بیان مطالب مهم و توضیح کلمات بارز **Error! Bookmark not defined.**

موضوع سوم: درس ها و پیام های مستفاد از این مقطع. **Error! Bookmark not defined.**

مقطع پنجم

اعراض از کفار به دلیل مخالفت آنان از محسوسات (آیات 44-49)

موضوع اول: بیان مناسبات **Error! Bookmark not defined.**

فرع اول: مناسبت آیات این مقطع با مقطع گذشته... **Error! Bookmark not defined.**

فرع دوم: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره... **Error! Bookmark not defined.**

موضوع دوم: ترجمه و تفسیر اجمالی آیات **Error! Bookmark not defined.**

فرع اول: ترجمه آیات **Error! Bookmark not defined.**

فرع دوم: تفسیر اجمالی آیات **Error! Bookmark not defined.**

فرع سوم: شرح و بیان مطالب مهم و توضیح کلمات بارز **Error! Bookmark not defined.**

موضوع سوم: درس ها و پیام های مستفاد از این مقطع. **Error! Bookmark not defined.**

خاتمه

الف: نتیجه گیری 10

ب: پیشنهاد ها 12

ج: فهرست آیات **Error! Bookmark not defined.**

د: فهرست احادیث **Error! Bookmark not defined.**

ه: فهرست اعلام **Error! Bookmark not defined.**

و: فهرست منابع **Error! Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined.**Summary of the discussion**

خاتمه

الف: نتیجه گیری

- 1- تفسیر موضوعی از اهمیت خاصی برخوردار است و این نوع تفسیر شامل ترین تفسیر برای فهم درست احکام و مفاهیم قرآن کریم دانسته است چون با این روش جزئیات و مطالب مربوط به یک موضوع به شکل دقیق مورد بحث قرار می گیرد.
- 2- از طریق تفسیر موضوعی، باحث می تواند جوانب مختلفی از وجوه اعجاز قرآن کریم را که حد و پایانی ندارد، آشکار سازد و همچنان از این طریق باحثین می توانند مردم را به تدبیر و تعمق در آیات قرآن کریم و همچنان عمل به آن، تشویق نمایند.
- 3- اصطلاح «تفسیر موضوعی» یک اصطلاح جدید است که بر بعضی از تفسیرهای معاصر اطلاق شده است و در تفاسیر گذشته این نام کمتر به چشم می خورد.
- 4- تفسیر موضوعی دارای ویژگی هایی از قبیل: عالی بودن هدف و عمیق بودن بحث است زیرا در تفسیر ترتیبی، با توجه به گستره وسیع آیات و ابعاد مختلف آنها، مباحث متنوع و گسترده مطرح می گردد اما در تفسیر موضوعی، عمق اندیشه حکم فرما است، بنابراین موضوع تفسیر، به شیوه ترتیبی، وسیع ولی تا اندازه ای سطحی است و در تفسیر موضوعی محدود اما عمیق است.
- 5- محور اساسی سوره الطور که تمام اجزاء و مقاطع آن را با هم وصل می کند، بیان اصول عقیده و اثبات عذاب بر بالای منکرین بوده و سایر محتویات آن به همین موضوع ربط داشته است.
- 6- سوره الطور مکی بوده و همان اهدافی را دارد که در عموم سایر سوره های مکی می داشته باشند که آن عبارت از ترسیخ عقیده و استوار نمودن استوانه های اساسی ایمان است.
- 7- از مقطع اول چنین نتیجه گیری می شود که سحر و جادو حقیقت دارد، جزا از جنس عمل است و انسان در دنیا هر نوع عملی که انجام دهد پاداش نیک یا بد آن را می بیند. الله متعال انسان ها را به اثر اعمال خودشان جزا می دهد و هر آنچه که یک انسان در آخرت به آن رو برو می شود نتیجه عمل و دستاورد خودش می باشد. و اینکه کفار از آتش جهنم خلاصی ندارند و در آن صبر کنند یا نکنند برای شان یکسان است چنانچه این موضوع در چندین آیات دیگر قرآن کریم اشاره شده است.
- 8 از مقطع دوم چنین نتیجه گیری می شود که فرزندان مومنان در بهشت با پدران خود ملحق می شوند، بهشتیان در جنت حالات و گذشته خود در دنیا را یاد آوری می کنند، اهل جنت در پهلوهای همسران بهشتی خویش با زنان دنیایی شان یکجای می شوند.
- 9 همچنان معلوم می شود که در جنت، تفریح و سرگرمی وجود دارد و بهشتیان با یکدیگر تفریح می کنند حتی در خوردن و نوشیدن با هم کشمکش و نزاع می کنند نه به خاطر اینکه چیزی آنجا کم باشد بلکه این کار را به منظور سرگرمی انجام می دهند.
- 10 از مقطع سوم چنین نتیجه گیری می شود که هرکس دلیلی غیر از قرآن کریم بخواهد و معجزه ای دیگر را پیشینهاد نماید نادان و ستمگر است، رحمت خداوند متعال تقاضا می کند که عذاب الهی

بالای کفار و منکرین امت محمد-صلی الله علیه وسلم-، تاخیر شود، افتراآت مشرکین در برابر پیامبر-صلی الله علیه وسلم- غیر عاقلانه بوده زیرا اگر آنان عقل سلیم می داشتند تهمت ها و افتراآت متناقض بر وی وار د نمی کردند.

8- همچنان یک دعوت گر با وصفی که مردم در مقابلش هر نوع تهمت و افترا کنند، باید به وعظ و تبلیغ خود ادامه دهد و به سخنان بیهوده نادانان اهمیت ندهد زیرا او درحقیقت وظیفه اش را انجام می دهد. و گاهی دعوتگر می تواند مخالفینش را به مناظره دعوت کند و از آنان بخواهد دلایل منطقی شان را در مقابل ادعای خویش بیاورند.

9- از مقطع چهارم چنین نتیجه گیری می شود که داعی الی الله به دنبال منصب و جایگاه و منزلت و شهرت، نیست؛ بلکه با کاری که انجام می دهد، فقط رضای خداوند یگانه را مدنظر دارد، اخلاص در هر کار، اساس موفقیت در آن، به شمار می رود. لذا داعیان باید در دعوتشان، اخلاص داشته باشند و در کار خود، پروردگارشان را مد نظر قرار دهند. بدنبال منافع زودگذر و فانی دنیا نباشند. و اینکه دعوتگر باید متیقن باشد که کید و مکر مخالفین و دشمنان حقیقت پیروز شدنی نیست و انجام نیک و پیروزی نهایی برای اهل حق است.

10- از مقطع پنجم چنین نتیجه گیری می شود که منکرین و کسانی که از حقیقت آشکار توحید و معاد انکار می ورزند، اگر هر دلیلی برای اثبات حق آورده شود از حق پیروی نخواهند کرد، دعوت گران دین اسلام در هر زمان و مکان باید مانند پیامبران الهی که او در نقش آنان قدم گذاشته است، به حالت های اسف بار و آزار و اذیت مدوعویین خویش رو به رو می شوند و سخت ترین چیزی که یک دعوتگر در دوران دعوت خود به خصوص در اوایل آغاز کار به آن مواجه می شود، استهزا و تمسخر است.

11- همچنان از آیات این مقطع اهمیت و فضیلت تسبیح خداوند متعال در شب و اوقات خاص، معلوم می گردد که ذکر خداوند در اوقات خاص مانند شب، صبح و شام ثواب و اجر خاص دارد و نیز در عادت کردن انسان به صبر و شکیبایی تاثیر فوق العاده دارد و این فضیلت به وسیله ادای نماز ها نیز به دست می آید.

12- و اینکه ذکر و تسبیح خداوند متعال پس از غروب ستاره ها امر شده و یاد آوری از نجوم اشاره بر اهمیت این پدیده بزرگ جهان است.

ب: پیشنهاد ها

قرار نتیجه گیری من، تفسیر موضوعی قرآن کریم بهترین روش تفسیری است و درک مفاهیم آیات و سوره ها با این روش بسیار آسان است، لذا موارد ذیل را به عنوان پیشنهاد ها تقدیم می کنم:

1. آن عده محصلانی که موضوع رساله های شان تفسیر موضوعی است همه به یک سبک آن را تحت نظر استادان رهنما بنویسند.
2. برای محصلین دوره ماستری بخش تفسیر و حدیث توصیه گردد، تا بخاطر نوشتن پایان نامه تحصیلی شان، یک سوره قرآن مجید را انتخاب نموده و بر اساس منهج تفسیر موضوعی سوره های قرآن، آن را تفسیر نمایند.
3. بعض سوره های قرآن کریم طولانی می باشند، به این خاطر باید یک سوره طولانی به دو یا سه نفر از محصلان غرض تفسیر موضوعی سپرده شود.
4. تمام سوره های قرآن کریم به شکل موضوعی از طریق محصلان رشته تفسیر و حدیث تفسیر موضوعی شود و به حیث یک ذخیره علمی در مورد ماستری آرشیف شود و همچنان به چاپ و نشر آن اقدام شود.
5. رساله های ماستری محصلان به نهاد هایی که به آن ضرورت دارند ارسال شود تا از آن ها استفاده مثبت صورت گیرد.

فهرست منابع

1. القرآن الكريم
2. ابن خلكان، أبو العباس شمس الدين أحمد بن محمد بن أبي بكر بن خلكان، وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان، تحقيق: إحسان عباس، دار صادر - بيروت
3. ابن عاشور، محمد الطاهر بن عاشور، التحرير و التتوير، دار سحنون للنشر والتوزيع تونس 1997 م،
4. ابن فارس، أبو الحسين أحمد بن فارس بن زكريا، معجم مقاييس اللغة، دار إحياء التراث العربي - بيروت 2001م.
5. ابن كثير، أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير دمشقي، تفسير القرآن العظيم، تحقيق: سامي بن محمد سلامة، دار طيبة، طبع دوم، 1420 هـ 1999 م
6. ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، طبع: اول، 1408 هـ، دار صادر، بيروت،
7. ابن جوزي، ابو الفرج عبدالرحمن بن علي، زاد المسير في علم التفسير، تحقيق، عبدالرزاق المهدي، بيروت، دار الكتاب العربي، چاپ اول، 1422 ق.
8. ابو سعود، محمد بن مصطفى، (ت: 982 هـ)، إرشاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم، دار احياء التراث العربي بيروت.
9. أبوحيان، محمد بن يوسف، البحر المحيط في التفسير، تحقيق: صدقي محمد جميل، طبع: اول، 1420 هـ دار الفكر بيروت، لبنان.
10. آلوسي، شهاب الدين محمود الألوسي، روح المعاني في تفسير القرآن العظيم و السبع المثاني، دار احياء التراث العربي، بيروت.
11. بخاري، أبو عبدالله محمد بن اسماعيل، صحيح البخاري، نسخه طوق النجاة، المكتبة الشاملة، اصدار 3.32
12. بغوي، أبو محمد الحسين بن مسعود البغوي، معالم التنزيل، دار طيبة، 1977 م.
13. بقاعي، ابراهيم بن عمر بن حسن البقاعي (المتوفى: 885 هـ)، مَصَاعِدُ النَّظَرِ لِإِشْرَافِ عَلَيِّ مَقَاصِدِ السُّورِ، مكتبة المعارف الرياض
14. بقاعي، برهان الدين أبي الحسن إبراهيم بن عمر، نظم الدرر في تناسب الايات والسور، تحقيق: عبدالرزاق غالب المهدي، دار الكتب العلمية، بيروت، 1415 ق.
15. بيضاوي، ناصر الدين أبو سعيد عبد الله بن عمر، أنوار التنزيل وأسرار التأويل، الطبعة، الأولى، دار إحياء التراث العربي 1418 هـ. بيروت
16. بيهقي، ابوبكر احمد بن الحسين بن علي، السنن الكبرى البيهقي، طبع 1، ب ت، دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد، هند.
17. ترمذي، محمد بن عيسى، أبوي عيسى، (1422 هـ) سنن ترمذي، تحقيق: احمد شاکر، ط: 1، دار أحيا التراث العربي، بيروت، لبنان
18. ثعلبي، أبو إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهيم، الكشف و البيان، دار إحياء التراث العربي بيروت لبنان 1422 هـ 2002 م
19. الجزائري، جابر بن موسى أبو بكر الجزائري، أيسر التفاسير لكلام العلي الكبير، مكتبة العلوم والحكم،

- المدينة المنورة، المملكة العربية السعودية، الطبعة : الخامسة، 1424هـ/2003 م.
20. جعفر، شرف الدين، الموسوعة القرآنية، خصائص السور، دار التقريب بين المذاهب الإسلامية – بيروت، الطبعة: الأولى 1420 هـ
21. جوهرى، اسماعيل بن حماد (ت: 393هـ)، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربية، دار العلم للملايين – بيروت 1979م.
22. حجازي، محم- د محمود، التفسير الواضح، دار الجيل الجديد – بيروت، الطبعة: العاشرة – 1413هـ.
23. خالدي، د. صلاح الخالدي، التفسير الموضوعي، دار النفائس، الأردن،
24. خطيب، عبد الكريم يونس الخطيب، التفسير القرآني للقرآن، دار الفكر العربي ، القاهرة.
25. الدغامين، أ.د. زياد الدغامين، التفسير الموضوعي و منهجية البحث فيه، 1408 م دار عمار- اردن،
26. رازى، فخرالدين ابو عبدالله محمد بن عمر، مفاتيح الغيب (التفسير الكبير)، دار احياء التراث العربى بيروت، سال چاپ 1420 هـ.ق
27. راغب اصفهاني، حسين بن محمد، تحقيق محمد سيد كيلاني، المفردات فى غريب القرآن، الطبعة الأولى، 1412، دار المعرفة، بيروت.
28. زبيدي، محمّد بن عبد الرزّاق الحسيني، أبو الفيض، (ت: 1205هـ) تاج العروس من جواهر القاموس، مجموعة من المحققين، دار الهداية، بيروت، لبنان
29. زحيلي ، وهبة بن مصطفى، التفسير المنير في العقيدة والشريعة والمنهج، دار الفكر المعاصر، دمشق، الثانية ، 1418هـ.
30. زرکشى، بدر الدين محمد بن عبد الله (ت: 794هـ)، البرهان في علوم القرآن، المحقق : محمد أبو الفضل إبراهيم، الطبعة: الأولى ، 1376 هـ 1957 م، دار إحياء الكتب العربية عيسى البابى الحلبي.
31. زرکلى، خير الدين الزركلى، الاعلام قاموس تراجم اشهر الرجال والنساء من العرب والعجم والمستعمرين والمستشرقين، دارالعلوم الملايين بيروت، لبنان، طبع ششم سال: 1984م.
32. زمخشري، محمود بن عمرو بن أحمد، الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل و عيون الأقاويل فى وجوه التأويل، بيروت، دار احياء التراث العربى، سال چاپ، 1407ق،
33. الزهرانى، أحمد بن عبد الله، التفسير الموضوعي للقرآن الكريم ونماذج منه، الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة، الطبعة: الأعداد 85 100 السنوات 22 25 المحرم 1410 ذو الحجة 1413 هـ
34. السعدى، عبد الرحمن بن ناصر، تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان، محقق : عبد الرحمن بن معلا اللويحق، مؤسسة الرسالة، الطبعة : الأولى 1420هـ -2000 م
35. سيوطى، أبو الفضل جلال الدين عبد الرحمن، الاتقان في علوم القرآن، تحقيق: مركز الدراسات القرآنية، الطبعة: الأولى، مجمع الملك فهد، السعودية.
36. سيوطى، عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي،، الدر المنثور، دار هجر – مصر
37. سيد قطب، ابراهيم حسين، في ظلال القرآن، طبع: 17، دار الشروق، 1412هـ
38. شربيني، شمس الدين، محمد بن أحمد الخطيب (المتوفى: 977هـ)، السراج المنير في الإعانة على معرفة بعض معاني كلام ربنا الحكيم الخبير، مطبعة بولاق (الأميرية) – القاهرة، 1285 هـ.
39. طبرى، ابوجعفر محمد بن جرير، جامع البيان فى تفسير القرآن، بيروت، دارالمعرفة، چاپ اول، 1412ق.

40. طيار، عبد الله بن محمد الطيار، صفحات من حياة علامة القصيم، الرياض، السعودية
41. عادل نويهض، معجم المفسرين من صدر الإسلام وحتى العصر الحاضر، الطبعة: الثالثة، 1409 هـ بيروت - لبنان
42. عثمانى، محمد تقى، علوم القرآن، مكتبة نعمانيه كراچى. چاپ اول، ۱۴۱۲ هـ ق
43. فرماوى، عبدالحى، البداية في التفسير الموضوعى، دار النفائس، الأردن،
44. فيروز آبادى، مجدالدين محمد بن يعقوب، القاموس المحيط، باب الفاء دار احياء التراث العربى - بيروت 2003م.
45. قرطبي، أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصارى، الجامع لأحكام القرآن (تفسير القرطبي)، دار الكتب المصرية - القاهرة، 1384 هـ، 1964م.
46. قرنى، دكتور عائض القرنى، فنون دعوت، دكتور عائض القرنى، مترجم: عبدالقادر ترشابى، www.aqeedeh.com
47. محمد، دكتور سيد احمد ودكتور مصطفى محمد، المعجم الوسيط، نشر دار الاحياء التراث العربى.
48. مراغى، احمد بن مصطفى، تفسير المراغى، مطبعة مصطفى البابى، الطبعة: الأولى، 1365 هـ 1946 م مصر.
49. مسلم، مصطفى، التفسير الموضوعى لسور القرآن الكريم، 1431 هـ ق جامعة الشارقة، امارات
50. مكارم شيرازى، ناصر، پیام قرآن، تهران، دار الكتب الاسلاميه، چاپ نهم، 1386 ش
51. نابليسى، محمد راتب، شگفتى هاى خداوند در جهان آفرينش، مترجمان: محمد آزاد شافعي و عبدالباسط عيسى زاده، انتشارات دارالصفاء، چاپ اول، 1999 م.
52. ندوى، سيد ابوالحسن علي ندوي، اصول و مبادئ فهم قرآن، ترجمه، محمد قاسم قاسمي، كتابخانه عقيدہ،
53. نسائى، ابو عبدالرحمن احمد بن شعيب بن على الخراسانى (ت: ۳۰۳) السنن الكبرى، دار الكتب العلمية بيروت - لبنان، الطبعة الاولى 1411 هـ 1991م.

بخاطر دسترسى به متن كامل اين تحقيق مراجعه شود به:

پوهنتون سلام، كتابخانه مركزى چهار راهى گل سرخ، سرى كلوله پشته

و يا هم به ايميل آدرس ذيل تماس گرفته شود:

salamresearchcentre@salam.edu.af